

СТРУКТУРА ТА РІВНІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ ФАХІВЦЯ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВНЗ

У статті розглядаються структура та рівні професійної придатності особистості фахівця в процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: професійна придатність, мотиви, професійно важливі якості, психологічна готовність, рівні професійної придатності.

В статье рассматриваются структура и уровни профессиональной пригодности специалиста в процессе профессиональной подготовки в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: профессиональная пригодность, мотивы, профессионально важные качества, психологическая готовность, уровни профессиональной пригодности.

The article deals with the structure and stages of the professional eagerness of the specialist in the process of the professional training at the higher educational establishment.

Key words: professional eagerness, motives, professionally important qualities, psychological eagerness, stages of the professional development.

Постановка проблеми. Основна мета вищих навчальних закладів полягає у підготовці професійно придатних фахівців, які відповідають вимогам професійної діяльності за показниками психічних процесів, властивостей і станів, за сформованим комплексом професійних компетенцій та системою професійно важливих якостей і будуть успішно працювати й мати конкурентоздатні позиції на сучасному ринку праці. Одним із основних напрямів виконання цього складного завдання є конкретизація змісту та визначення рівнів професійної придатності студентів та випускників ВНЗ до діяльності.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Вивчаючи професійну придатність особистості, науковці досліджували такі проблеми: визначення теоретико-методологічних засад та психологічних особливостей професійної діяльності й придатності до неї (В.Бодров, Є.Климов, Б.Ломов, В.Шадриков, В.Корольчук, М.Корольчук, Н.Самоукіна та ін.), взаємозв'язку індивідуальності фахівця і його професійної діяльності (Б.Ананьєв, К.Абульханова-Славська, Є.Бакеев, С.Белих, С.Белозьоров, О.Виноградов, Е.Зеер, Є.Клубов, О.Заболотська, В.Овсянніков, О.Сергєєнкова, В.Скворцов, І.Сисоев та ін.), психодіагностики й прогнозування професійної придатності людини (К.Гуревич, В.Бодров, В.Матвєєв, А.Допіра, Г.В.Дьяконов, Т.Пашукова, С.Яковенко та ін.), розвитку професійно важливих якостей особистості в процесі професійної діяльності та фахової підготовки (І.Алексєєва, О.Батаршев, В.Бодров, О.Волков, Ю.Ірхін, Я.Когут, Г.Ложкін, С.Максименко, Є.Майорова,

І.Мартинюк, В.Рибалка, О.Столяренко, О.Сегеда та ін.). Кількість наукових розробок в галузі вказаної проблематики свідчить про її актуальність, рівень якої постійно підвищується через невинне вдосконалення системи професійних вимог до сучасних фахівців. Разом з тим, на сьогодні недостатньо визначеною є структура професійної придатності фахівця та рівні її формування в умовах ВНЗ.

Формулювання цілей статті.

Відповідно, метою нашої статті є визначення структури та рівнів формування професійної придатності фахівців в умовах професійного навчання.

Виклад основного матеріалу.

Професійна підготовка у навчальному закладі поєднує процеси навчання та виховання в цілісний педагогічний процес - цілеспрямовану, динамічну взаємодію викладача та студентів, у ході якої здійснюється навчання і виховання студентів, а також формування та розвиток професійної придатності останніх.

Здійснивши глибокий науковий аналіз професійної придатності, фахівці М.Корольчук та В.Корольчук дійшли висновку, що вказана проблема, по-перше, поєднує загальнопсихологічні питання теорії діяльності та її прикладні аспекти, по-друге, розглядає індивідуально-психологічні розходження, які відбиваються на розвитку властивостей і якостей особистості на етапах життєвого та професійних шляхів, характері та ступені прояву професійних здібностей, мотивації, сутність конкретної діяльності суб'єкта, її зміст, засоби й умови, що висувають систему вимог щодо нього, по-третє, проміжні або кінцеві результати

підготовки й діяльності, що свідчать про рівень професійної придатності й набувають оцінних значень для суб'єкта [10, с.92].

В.Бодров, досліджуючи психологію професійної придатності, зазначав, що вказана категорія визначається сукупністю індивідуальних особливостей людини, які впливають на успішність будь-якої трудової діяльності й ефективність її виконання. Властивості професійної придатності доцільно розглядати у двох аспектах: як сукупність вихідних індивідуальних якостей людини, що є основою успішності формування придатності до конкретної діяльності, та як систему наявних сформованих і взаємопов'язаних якостей суб'єкта діяльності, що забезпечують ефективне виконання конкретних завдань [1, с.12-13].

На думку Є.Климова, професійна придатність людини – взаємовідповідність конкретної людини конкретній галузі використання сил людини на конкретний момент у часі. Завдання щодо формування професійної придатності має вирішуватись шляхом «підгонки» не тільки людини до професії, але й професії до людини [8, с. 78-80]. Крім того, безумовно придатними до діяльності є особи, які за своїми здібностями, ступенем розвитку професійно важливих якостей повною мірою відповідають вимогам конкретної діяльності [10, с.29].

Тобто щоб визначати рівень професійної придатності людини у процесі професійного розвитку, необхідно порівняти вихідні якості майбутнього фахівця і сформовані в процесі професійної підготовки професійно важливі якості, здійснити зіставлення останніх з вимогами діяльності, оцінювання виконаної діяльності.

Аналізуючи професійний розвиток особистості, Е.Зеер та Е.Симанюк [5, с.15-16,233], не використовували поняття «професійна придатність», а робили акцент на професіоналізмі особистості, під яким розуміли якісну інтегративну характеристику суб'єкта праці (людини, яка виконує професійну діяльність), що відображає високий рівень розвитку професійно важливих чи особистісно-ділових якостей, акмеологічних (досконалих, найвищих) варіантів професіоналізму, креативності, адекватний рівень вимог, мотиваційну сферу й ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток. До того ж, вони вказували, що центральною категорією, яка відображає сутність взаємодії людини й професії, є професійний розвиток, що розглядається в психології як

фундаментальний процес зміни людини, як пояснювальний принцип становлення професіоналізму.

Фактично розглянуте поняття професіоналізму особистості тісно переплітається із визначеннями професійної придатності. Спільним є положення про розвиток професійно важливих якостей, що відповідають вимогам конкретної діяльності. Отже, із вищезазначеного випливає, що у процесі навчання у ВНЗ має відбуватися розвиток особистості майбутнього фахівця, спрямований на формування нових та вдосконалення наявних особистісних якостей, що в результаті мають сформувати систему професійно важливих якостей, мотивації до професійної підготовки та безпосередньої діяльності.

Навчання студентів у ВНЗ є специфічним видом діяльності, яку науковці називають учінням, навічанням [2; 9]. Усі зміни поведінки і діяльності людини у процесі розвитку є факторами навічання – стійкої доцільної зміни діяльності, що виникає завдяки попередній діяльності й не викликається безпосередньо вродженими фізіологічними реакціями [9, с.158].

Кожний курс навчання являє собою конкретну діяльність і, відповідно, висуває специфічні вимоги до оперативних механізмів психічних процесів. Неспівпадіння сформованих на конкретному етапі навчання оперативних механізмів приводить у деяких випадках до протиріччя, що перешкоджає формуванню психологічної системи діяльності (складається з блоків мотивів і цілей, планування і програми, інформаційної основи діяльності, антиципації, механізмів прийняття рішення і виконання дій, контролю і корекції, професійно важливих якостей) [13, с.207].

Б.Ломов зазначав, що в процесі діяльності формується, розвивається та проявляється вся система психічних процесів, станів і властивостей індивіда. Роль психічних процесів у діяльності полягає в тому, що вони є процесами відображення дійсності, які забезпечують її регуляцію – адекватність предмету, засобам і умовам [11, с.204,215]. До змісту професійної придатності входить не тільки сукупність психічних і психофізіологічних особливостей людини, необхідних і достатніх для досягнення ефективності праці в конкретній професії, а й задоволення, що відчувається людиною у процесі праці і при оцінці її результатів [12, с.31-32]. Отже, у процесі навчальної діяльності у майбутніх фахівців мають сформуватися нові індивідуально-психологічні

характеристики, здібності, що дозволять фахівцю відповідати вимогам професії, відповідно, успішно працювати й комфортно себе почувати в певній професійній сфері.

Тобто акцент має робитися на індивідуальності людини, розробці індивідуальної концепції фахівця, що розкриває основні професійно важливі якості, які можуть бути притаманні саме цій особистості (оскільки утворились та розвинулись на наявній психофізіологічній основі) та систему ставлень (мотивів, поглядів, уявлень тощо) до навчання та майбутньої професійної діяльності.

Класично діяльність науково-педагогічного складу ВНЗ спрямована на формування у студентів, перш за все, системи необхідних знань, умінь та утворення необхідних навичок, що розвиваються у процесі професійної діяльності, а з точки зору сучасних підходів – на розвиток професійної компетенції. Але знання тільки тоді можуть бути реалізовані на практиці, коли вони перейдуть у ранг здібностей. Останні визначають як індивідуально виражені особливості людини, що дозволяють здійснювати ті чи інші види діяльності, удосконалюватись у них і ефективно виконувати функціональні обов'язки в складних ситуаціях [3, с.442]. Щоб утворились здібності (загальні, спеціальні, творчі), студенту необхідно не тільки почути логічно викладену, обґрунтовану інформацію на навчальних заняттях, а й мати мотиви щодо її сприймання. Наприклад, інтерес до інформації, прагнення до її реалізації, бажання володіти знаннями задля самоствердження тощо.

Важливе значення в процесі професійної діяльності мають творчі здібності, які є одним із критеріїв професійної придатності. Як відомо, творчі здібності знаходяться між загальними та спеціальними здібностями й поєднують їх. Психологи визначають творчість як діяльність, результатом якої є створення нових цінностей (матеріальних, духовних). Тому стрімкий розвиток суспільства вимагає саме творчих особистостей, які зможуть конструктивно реорганізувати його. Але творчо підходити до справи може не кожна людина, оскільки може мати недостатній рівень розвитку творчих здібностей.

Здібності формуються на основі задатків, залежать від умов розвитку особистості. Скажімо, якщо остання знаходилась в умовах, що стримують становлення творчої особистості (як, наприклад, відсутність турботи батьків, матеріальна скрута,

непорозуміння з оточенням, фізичні вади тощо), то тільки власне бажання, вольові якості зможуть вплинути на реалізацію творчого потенціалу. Труднощі гартують тільки вольову особистість, а безвільній завдають нищівної поразки. Таким чином, щоб не втратити, а, навпаки, розвинути наявні задатки, незалежно від будь-яких умов молода людина має прагнути здобувати необхідні знання для розвитку загальних, спеціальних, творчих здібностей та формувати власні вольові якості, що є основою професійної придатності до будь-якої сфери діяльності.

Разом з тим, слід зважити й на те, що наявність необхідного обсягу знань та необхідних якостей дозволяє особистості будь-яке явище чи процес усвідомити в цілісній системі взаємозв'язків та взаємозалежностей, знайти нестандартні підходи до його дослідження, реалізувати творчі задуми (бажання створити щось нове, оригінальне, унікальне) й теоретичні знання на практиці. Фахівець із високим рівнем розвитку творчих здібностей зможе швидко та об'єктивно оцінити будь-яку робочу ситуацію, знайти оптимальний вихід та вирішити проблему. Необхідними основами розвитку творчої особистості є наявність відповідних знань, розвинені вольові якості та актуалізовані мотиви (прагнення, бажання, інтереси, переконання, ідеали).

Отже, ураховуючи вищевикладене, зазначимо, що творчі здібності можуть розвиватися на будь-якому етапі формування фахівця залежно від рівня розвитку загальних та спеціальних здібностей. Чим вищим буде розвиток зазначених здібностей, тим активніше будуть функціонувати й творчі. Крім того, за наявності дієвих мотивів, вольових якостей, необхідних умов може відбуватися активізація творчих здібностей. Останні мобілізують і стимулюють людину до дій, у яких реалізується творчий потенціал. Найбільше на поведінку впливають творчі задуми, які діють на свідомість, почуття, волю та впливають навіть на формування відповідних психічних станів (наприклад, стан радості, задоволення, натхнення). Тож першою складовою професійної придатності є розвинені здібності – загальні, спеціальні та обов'язково творчі.

Щоб фахівець зміг реалізувати власні здібності, він повинен володіти комплексом професійно важливих якостей – психофізіологічних, психологічних характеристик та здатностей, що формуються, розвиваються у процесі професійної підготовки й діяльності та є основою їх

успішності [6]. Кожна діяльність вимагає від особистості специфічного набору професійно важливих якостей, що дозволяють ефективно використовувати власні здібності. Важливим є й те, що система особистісних якостей людини є передумовою її придатності до певного виду діяльності, а професійно важливі якості, що відповідають вимогам конкретної професії, - необхідною умовою професійної придатності. Зазначені якості будуть максимально проявлятися в діяльності, якщо фахівець буде психологічно готовим до її виконання.

Таким чином, ще однією важливою складовою професійної придатності є психологічна готовність. Загалом готовність до діяльності визначають як стан мобілізації психологічних і психофізіологічних систем людини, що забезпечують виконання конкретної діяльності. У психології виокремлюють кілька аспектів готовності до діяльності: а) операційний – володіння специфічним набором способів дій, знань, умінь, навичок, а також можливості набуття нового досвіду в межах деякої діяльності; б) мотиваційний – система спонукальних якостей (мотиви пізнання, самореалізації); в) соціально-психологічний – рівень зрілості комунікативної сфери особистості, уміння здійснювати колективну діяльність; г) психофізіологічний – готовність систем організму діяти у заданому напрямі [4, с.137-138].

Психологічна готовність розглядається як істотна передумова будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності. Науковці виділяють два основних підходи до визначення змісту і структури психологічної готовності [7, с.151]:

- функціональний підхід, у межах якого готовність трактується як такий стан психічних функцій, який забезпечує високий рівень досягнень при виконанні того чи іншого виду діяльності (Н.Левітов, А.Пуні, Ф.Генов, В.Нерсисян, В.Пушкін, Є.Ільїн та ін.);

- особистісний підхід: готовність – результат підготовки до діяльності, стійке, багатоаспектне та ієрархічне утворення особистості, яке включає ряд компонентів (мотиваційний, когнітивний, операційний тощо), адекватних вимогам, змісту та умовам діяльності (М.Дьяченко, Л.Кандибович, Л.Захарова, В.Маляко, В.Сластьоніна, А.Смирнова та ін.)

Ураховуючи наявні підходи, зазначимо, що у процесі професійної підготовки у майбутніх фахівців повинен сформуватися відповідний рівень психологічної готовності,

що включає в себе високий рівень розвитку загальних, спеціальних й творчих здібностей, емоційно-вольової стійкості, мотивації до діяльності та професійно важливих якостей. Під психологічною готовністю розуміємо такий психічний стан, у якому знаходиться особистість після професійної підготовки в залежності від її мотивів, інтелектуальних можливостей, емоційно-вольових процесів, рівня розвитку загальних, спеціальних та творчих здібностей. Психологічна готовність є основою ситуативної готовності – такого психічного стану, який виникає в залежності від усвідомлення особистістю конкретної ситуації й від швидкості актуалізації та адаптації здібностей та професійно важливих якостей щодо неї, її творчої реалізації.

Готовність як стан і як стійка характеристика особистості проявляється й формується у процесі професійної підготовки та є необхідною умовою успішної діяльності. Особливості останньої визначаються змістом її мети, предметом, на який вона спрямована, засобами здійснення, результатами та їх аналізом. Тобто готовність, так як і професійно важливі якості, є також необхідною умовою успішного виконання будь-якої діяльності.

Важливим компонентом готовності людини до діяльності є інтелектуально-операційний – розвиненні загальні, спеціальні й творчі здібності та здатність успішно й адекватно реалізувати теоретичні знання в процесі професійної діяльності. Наступною складовою психологічної готовності є мотиваційний компонент, що є її суттєвою особливістю. У процесі освоєння професії відбувається розвиток і трансформація мотиваційної сфери особистості суб'єкта діяльності. Як відомо, діяльність полімотивована, тобто спонукається групою мотивів, які розміщені за ієрархією (залежно від їх значущості для слухача).

Отже, структурно психологічна готовність складається із інтелектуально-операційного та мотиваційного компонентів. Тобто системне поєднання загальних, спеціальних, творчих здібностей та мотивів є основою формування у майбутнього фахівця стану психологічної готовності до професійної діяльності.

Таким чином, основними структурними компонентами професійної придатності є професійно важливі якості та психологічна готовність людини. Професійна придатність формується в умовах навчання у ВНЗ, у процесі виконання фахівцем професійної

Питання психології

діяльності, тобто практично протягом усього трудового періоду його життя.

Поступово розвивається професійне мислення, складається професійний тип особистості зі специфічними ціннісними орієнтаціями, характером, особливостями професійної поведінки, спілкування й стилю життя. Час формування професійної придатності залежить від форм і методів професійного навчання, умов виконання професійної діяльності й індивідуальних особливостей людини [13, с.26]. У процесі практичної діяльності відбувається подальший розвиток і збагачення окремих компонентів психологічної готовності та системи професійно важливих якостей. Рушійною силою цього розвитку є протиріччя між вимогами діяльності й сформованою індивідуальною професійною концепцією фахівця.

Вище викладене дозволяє зробити такі **висновки**:

- основними структурними компонентами професійної придатності

фахівця до конкретної діяльності є професійно важливі якості, психологічна готовність до праці;

- у процесі навчання у ВНЗ мають сформуватися такі основні рівні професійної придатності: *необхідний*, коли у студента сформувалась система загальних здібностей, мінімальний набір спеціальних здібностей та професійно важливих якостей (цей рівень припадає на завершення третього курсу навчання), та *достатній* – майбутній фахівець має розвинену систему загальних, спеціальних і творчих здібностей, комплекс професійно важливих якостей та психологічно готовий виконувати обраний вид професійної діяльності (рівень випускника ВНЗ);

- у процесі професійної діяльності відбувається подальший розвиток здібностей, професійно важливих якостей та психологічної готовності, тобто професійна придатність фахівця переходить на якісно новий вищий рівень – рівень професійної майстерності.

Література

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности: учеб. пособ. [для вузов] / В.А.Бодров. — [2-е изд.]. — М.: ПЕР СЭ, 2006. — 511 с.
2. Божович Л.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Л.И.Божович // Под ред. Д.И.Фельдштейна. — М.: Международная педагогическая академия, 1995. — 209 с.
3. Большая психологическая энциклопедия. — М.: Эксмо, 2007. — 544 с.
4. Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; [головний ред. В.Г.Кремінь]. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессиональной дистрикции: учеб. пособ. [для вузов] / Э.Ф.Зеер, Э.Э.Сыманюк. — М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. — 240 с.
6. Иванова Н.Г. Професійно важливі якості – важлива складова психологічних основ підготовки фахівця / Н.Г.Иванова // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В.О.Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред. С.Д.Максименка, Н.О.Євдокимової. — Т.2. — Вип.5. — Миколаїв: МДУ ім. В.О.Сухомлинського, 2010. — С.129-132.
7. Карамушка Л.М. Психологічні основи управління закладами середньої освіти: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.05 / Карамушка Людмила Миколаївна. — К., 2000. — 481 с.
8. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А.Климов. — М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. — 400 с.
9. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності: підручник [для студентів вищих навчальних закладів] / М.Корольчук. — К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. — 400 с.
10. Корольчук М.С. Теорія і практика професійного психологічного відбору: навч. посіб. / М.Корольчук, В.Крайнюк. — К.: Ніка-Центр, 2006. — 536 с.
11. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф.Ломов. — М.: Изд-во «Наука», 1984. — 445 [3] с.
12. Лукашевич Н.П. Психология труда : учеб.-метод.пособ. / Н.П.Лукашевич, И.В.Сингаевская., Е.И.Бондарчук // Под ред. Н.П.Лукашевича. — К.: МАУП, 1997. — 104 с.
13. Психологические проблемы деятельности в особых условиях // Под ред. Б.Ф.Ломова, Ю.М. Зазыкина. — М.: «Наука», 1985. — 232 с.
14. Самоукина Н.В. Психология профессиональной деятельности: учеб. пособ. / Н.В.Самоукина. — [2-е изд.]. — СПб.: Питер, 2003. — 224 с.